

RICHLY GÁBOR

A HELSINKI MAGYAR KULTURÁLIS ÉS TUDOMÁNYOS
KÖZPONT LÉTREHOZÁSA 1980-BAN

A helsinki magyar kulturális intézet¹ létrehozása a Nyugat felé nyitó Kádár-rendszer egyik jellemző kulturális diplomáciai lépése volt, így megalapításának körülményei nem csupán a finn–magyar kapcsolatok iránt érdeklődők számára szolgálnak tanulságokkal. A jelen tanulmány betekintést nyújt az intézet 40 éves működését feldolgozó, hamarosan megjelenő monográfia kéziratába. A könyv megjelentetését a kerek évforduló mellett hiánypótló jellege is indokolja. Egyrészt az elmúlt négy évtizedet illetően nem született átfogó finn–magyar kapcsolattörténeti összefoglalás, másrészt szakirodalmunk jelentős hiánya, hogy a mára huszonhat intézményből álló hálózattá bővült külföldi magyar intézetek történetének, illetve a magyar kulturális diplomácia alakulásának feldolgozása sajnálatosan sporadikus – néhány kivételtől eltekintve lényegében az első intézeteknek a kommunista diktatúra kiépüléséig tartó, gyakran „aranykorként” emlegetett éveire korlátozódik.²

¹ Hivatalos nevén a Magyar Népköztársaság Nagykövetségének Kulturális és Tudományos Központja.

² További szakirodalomra is hivatkozó legfontosabb publikációkként a következők emelhetők ki. A bécsi, berlini és római intézetek történetének első két évtizedéről leg többet publikáló Ujváry Gábor kutatásait összefoglaló kötetek, UJVÁRY GÁBOR: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”,* Ráció Kiadó, Budapest, 2010; Uő.: *Az I. világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek. Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében I.,* Ráció Kiadó, Budapest, 2014; Uő.: *Bécs és a magyar kulturális külpolitika. Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében II.,* Ráció Kiadó, Budapest, 2017. A Római Magyar Akadémia története szintén viszonylag jól kutatott, a két világháború közötti időszak részletes tárgyalása mellett 1945 utáni eseményekre is kitékintést nyújt többek között két tanulmánykötet, CSORBA LÁSZLÓ (szerk.): *Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995),* HG & Társa, Budapest, 1998 és MOLNÁR ANTAL – TÓTH TAMÁS: *A Falconieri-palota. Róma,* Balassi Intézet, Budapest, 2016. L. még CSORBA LÁSZLÓ: *A római magyar követ jelenté... A magyar–olasz kapcsolatok története 1945–1956,* MTA doktori értekezés, kézirat, Budapest, 2010. Az 1927-ben alapított Magyar–Francia Egyetemi Tájékoztató Irodát (1933-tól Franciaországi Magyar Tanulmányi Központ, 1942-től Magyar Intézet) gyakran említik a három Collegium Hungaricum mellett. Az intézmény első két évtizedéről ROMSICS IGNÁC: *Francia–magyar kulturális kapcsolatok és a párizsi Magyar Intézet a két világháború között,* In: JUHÁSZ Gyula – KISS Gy. Csaba (szerk.): *Magyarságtudás 1989,*

A finn–magyar kapcsolatok a második világháborút követő évtizedekben

A helsinki magyar intézet megnyitásának előzményeként röviden áttekintjük a finn–magyar kapcsolatok alakulását a második világháborút követő évtizedekben, számba véve az együttműködés fejlesztését célzó konkrét állami intézkedéseket.³ A helsinki kulturális intézet létrehozása ebben az összefüggésrendszerben értelmezhető.

A második világháború vége éles cezúrát, több évig tartó hullámvölgyet jelentett az addig szervesen fejlődő, egyre szélesedő finn–magyar kapcsolatokban. Diplomáciai kapcsolatot három év szünet után létesített Magyarország, 1947 őszen bízta meg Szekfű Gyula moszkvai követet a finn ügyek intézésével is. A helsinki magyar követséget 1949-ben nyitották újra, a képviselőt vezetője Münnich Ferenc lett többszörösen „harcedzett” kommunista pártfunkcionáriusként. A finn kormány távolságtartással viszonyult a kiépülő magyarországi diktatúrához, csak 1950-ben küldött ügyvivőt Budapestre, az ötvenes évek végéig nem is volt finn követ Magyarországon. A Rákosi-rendszer a „soviniszta” néprokonsági eszmétől ihletett, „fasiszta” fegyverbarátságban edződött finn relációt ideológiailag károsnak ítélte, és ennek megfelelően teljesen új alapokra akarta helyezni. A két ország közötti kapcsolattartást lényegében a kommunista pártok képviselőire, a szocializmus iránt elkötelezett személyekre kívánták korlátozni. A kapcsolatok korábbi aktív magyar szereplőinek többségét ellehetetlenítették, megfélemlítették, szervezeteit betiltották, felszámolták, és gondot fordítottak rá, hogy finn részről is ideológiailag megfelelő, új partnereket találjanak. A finn baloldali pártok és társadalmi szervezetek mellett nagy szerepet szántak az 1950-ben alapított új Finn–Magyar Társaságnak (FMT), amit a helsinki magyar követségen keresztül finanszíroztak és láttak el sztálinista propagandaanyagokkal.⁴ A magyarok iránti

Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1989, 193–204. p. és ABLONCZY Balázs: A Párizsi Magyar Intézet kezdetei. Molnos Lipót igazgatósága (1927–1943), In: GÁLFFY László – SÁRINGER János (szerk.): *Fehér Lovag. Tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára*, Lazi – SZTE BTK, Szeged, 2015, 403–421. p. Az első világháború idején alapított, hányatott sorsú törökországi magyar intézetről FODOR Gábor: A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet megalapítása: titkos tárgyalások, tervek és kultúrdiplomácia, *Keltekutatás* 2019/1., 97–106. p.

³ A kapcsolattörténetet a kezdetektől a nyolcvanas évek elejéig foglalja össze HEIKKILÄ, Päivi – KARIG Sára (szerk.): *Barátok, rokonok. Tanulmányok a finn–magyar kulturális kapcsolatok történetéből*, Európa Kiadó, Budapest, 1984. A későbbi évtizedekre is kitékintő, több területet felölelő kapcsolattörténeti tanulmánykötet SIEVERS, Jaakko (szerk.): *Rokoni körben. A magyarországi finn képviselet története*, Finn Nagykövetség, Budapest, 2010. L. még: TERVONEN, Viljo – WICHMANN, Irene (szerk.): *Suomalais-unkarilaisten kulttuuri-suhteiden bibliografia vuoteen 1981* [A finn–magyar kulturális kapcsolatok bibliográfiája 1981-ig], Castrenianumin Toimitteita 24., Helsingin yliopisto, Helsinki, 1982.

⁴ Az FMT első elnökének, Ele Aleniusnak a visszaemlékezései szerint a társaság és a követség kapcsolata „kivételesen szoros” volt, még a finn társadalmi szervezet elnöké-

rokonszenv ugyanakkor továbbra sem korlátozódott a baloldali ideológiát valló finnekre. Ennek egyik emlékezetes példája volt az 1952-es helsinki olimpia, ahol a finn közönség lelkes szurkolása által buzdított magyar sportolók minden idők legjobb teljesítményével 42 érmet (ebből 16 aranyat) szereztek, illetve az 1956-os forradalom, amikor a finn társadalom különféle formákban – adománygyűtésekkel, véradással, tiltakozó demonstrációkkal – nyilvánította ki szimpátiáját a magyarok iránt.⁵

A Rákosi-korszak a kulturális együttműködés szempontjából szintén a pangás időszaka volt, a kutatók kapcsolattartása, látogatásai átmenetileg ellehetetlenültek, egymás művészeti értékeinek ismertetése kölcsönösen visszaesett. Jellemző adat a legjobban kutatott irodalmi kapcsolatok területéről, hogy a Rákosi-korszak könyvkiadásában kizárólag a *Kalevalából* szerkesztett szemelvénygyűjtemény és Aleksis Kivi 1870-ben megjelent *Hét testvér* című regényének megkésett magyar fordítása képviselte a finn irodalmat, míg Finnországban a magyar lírát csupán egy társadalomkritikus, azaz „forradalmi” verseket felvonultató antológia, *A szabadság tüzei* (1952). A korábban bemutatott könnyed, szórakoztató játékfilmek után Bán Frigyes komor, társadalomkritikus *Talpalatnyi földje* volt a szocialista filmgyártás első alkotása, amellyel megismerkedhettek a finn nézők (1951). A szocialista Magyarország eredményeinek bemutatásával megbízott FMT 1951-ben rendezte meg első vándorkiállítását öt városban a magyar munkások javuló életkörülményeiről, magyar filmheteket 1952-től kezdve szerveztek Helsinkiben. A korszak kevés eredménye közé tartozott, hogy Finnországban végre elkezdték játszani, értékelni Bartók Béla műveit.

A Kádár-korszak jól érzékelhető változást hozott. Az új politikai vezetés a keleti és nyugati blokk között egyensúlyozó Finnországra már nem gyanakvással, sokkal inkább hasznos partnerként tekintett. Kádár János főtitkár (1956–1988) és Urho Kekkonen köztársasági elnök (1956–1982) egyaránt szorgalmazta a baráti kapcsolatok kiépítését. Kádár számára Finnország „ablak” volt a szocialista táboron kívüli világra, Kekkonen pedig – a Szovjetunióhoz fűződő sajátos viszonyal összhangban – egy olyan szocialista országgal alakíthatott ki szorosabb kapcsolatot, amelyre nem csupán a finn baloldal tekintett őszinte szimpátiával, hanem lényegében a finn társadalom egésze. A két világrendszer közötti enyhülésben érdekelt finn és magyar vezetők előszere-ttel hivatkoztak nemzetközi fórumokon az országaink között mind szorosabbá váló kapcsolatokra, mint két eltérő gazdasági, társadalmi és politikai

---

nek kiválasztása és felmentése is a mindenkori magyar követ elvárásainak megfelelően történt. ALENÍUS, Ele: Ensimmäisenä puheenjohtajana tietä avaamassa [Első elnökként utat törve], In: HONKALA-HALLILA, Helena (szerk.): *Meidän Unkari. Suomi-Unkari Seura 1950–2000* [A mi Magyarországunk. A Finn–Magyar Társaság 1950–2000], Gummerus, Jyväskylä, 2000, 9–27. p.

⁵ CSETE Őrs – RICHLI Gábor: *Vuoden 1956 kasvoja ja kohtaloita. Unkarilaisia ja suomalaisia – 1956-os arcok és sorsok. Magyarok és finnek*, Docendo, Jyväskylä, 2016.

berendezkedésű állam bizalomra épülő együttműködésének kiváló példájára. Kekkonen és Kádár különleges kapcsolatát jól jellemzik a magasszintű látogatások: Kekkonen volt az első nem szocialista államfő, aki a forradalom leverése után ellátogatott Kádárhoz 1963-ban, ezzel megtörve a nyugati országok politikai bojkottját. Kádárnak a szocialista táboron kívüli első hivatalos útja Helsinkibe vezetett 1973-ban. Kekkonennek a forradalom leverése 20. évfordulójára időzített budapesti látogatása szintén sokatmondó.⁶ Ez a tágabb perspektíva segít megérteni, hogy a Magyar Népköztársaság miért fordított kiemelt figyelmet finnországi aktív jelenlétére.

A példaértékű kapcsolatok kiépítésére törekvő állami vezetők a hivatalos, politikai közeledés mellett a szélesebb körű társadalmi érintkezést, az úgynevezett népi diplomáciát is ösztönözték, ami egyfelől államilag támogatott társasutazások, találkozók formájában valósult meg, másfelől az egyre bővülő testvérvárosi együttműködés révén. Elsőként Pécs és Lahti kötött testvérvárosi szerződést (1956), amit a hetvenes évek végéig tizenkét újabb testvérvárosi kapcsolat követett. Gyakorlati előnye mellett szimbolikus jelentősége is volt a vízumkényszer eltörlésének (1969), amire korábban nem volt példa szocialista és kapitalista berendezkedésű országok között. A társadalmi kapcsolatok fejlesztésének szervezeti kereteit magyar részről az állampárt által kontrollált Hazafias Népfront biztosította, finn részről pedig a finn baloldal és Kekkonen elnök Centrum Pártja által dominált FMT. A Hazafias Népfront az FMT mellett a Finn Kommunista Pártot, a Finn Népi Demokratikus Uniót, a Finn Szociáldemokrata Pártot és a Centrum Pártot tekintette partnerének. E társadalmi szervezetek és politikai pártok a népi diplomácia jegyében 1967-től 1988-ig háromévente Barátsági Heteket szerveztek, amelynek fővédnökei a mindenkori államfők voltak. A kezdeményezés keretében (kezdetben 360–360 fős, később valamivel csökkenő létszámú) gondosan válogatott „civil” csoportok különgépeken utaztatva, magas rangú állami vezetők által kísérve és fogadva, szervezett formában ismerkedtek a másik nép életével, gazdasági, szociális és kulturális eredményeivel, ezáltal is példát adva a világnak a békés egymás mellett élés eszméjéről. 1979-től a Barátsági Hét keretében immár a finn–magyar testvérvárosok konferenciáját is megrendezték. A Kádár-korszak „emberarcú szocializmusába” még a hazai evangélikus egyház finn kapcsolatainak újbóli engedélyezése is belefért, természetesen az Állami Egyházügyi Hivatal közvetlen kontrolljával, a korlátokat kijelölő megállapodás (1965) keretei között. Ez a fajta állami engedékenység a hazai egyházak nemzetközi kapcsolatait tekintve egyedülálló volt, ami szintén azt mutatja, hogy a kádári vezetés akár komoly engedményekre is kész volt a politikai

⁶ HALMESVIRTA, Anssi – NYSSÖNEN, Heino (szerk.): *Bridge Building and Political Cultures. Hungary and Finland 1956–1989*, Hungarologische Beiträge 18., University of Jyväskylä, Jyväskylä, 2006.

piár részét képező baráti finn–magyar kapcsolatok esetében, a nyugat felé mutatott kirakatpolitika jegyében.⁷

A két ország közötti kapcsolatoknak a második világháborút követő mélypontja többek között abban is megmutatkozott, hogy az 1937-es finn–magyar kulturális egyezményben rögzített együttműködési formák évekig szüneteltek. A Kádár-korszak az új külpolitikai koncepciónak megfelelően természetesen ezen a téren is változást hozott. Szimbolikus jelentőségűnek tekinthető, hogy Finnország volt az első nem szocialista állam, amellyel a Magyar Népköztársaság kulturális egyezményt kötött 1959-ben – mint ahogy Finnország is a Szovjetunió után elsőként Magyarországgal kötött ilyen megállapodást a második világháborút követően. Ismét felállhatott a két nemzeti albizottság és a Kulturális Vegyesbizottság, amely előbb évente, később két- majd három-évente fogadta el a konkrét feladatokat tartalmazó munkaterveket. Az egyezmény kölcsönöségi alapon biztosított állami ösztöndíjakat, tanulmányutakat, támogatta az intézmények és szervezetek közötti közvetlen szakmai kapcsolatokat, a kölcsönös kulturális exportot. A testvéregyetemi kapcsolatokat vendéglektorok küldésével erősítették azokon a tanszékeken, ahol hungarológiai, illetve fennisztikai tanulmányokat lehetett folytatni.⁸ Említést érdemel, hogy sokáig Finnország volt az egyetlen nem szocialista ország, ahol állami ösztöndíjjal teljes egyetemi képzésben vehettek részt magyar hallgatók.⁹

A kulturális egyezmény rendszeresen megújított munkatervei a hatvanas és hetvenes években egyfelől nagyobb szabású kulturális eseményeket tettek lehetővé, másfelől ösztönözték a kulturális intézmények és szervezetek közvetlen kapcsolatfelvételét. A jelentős költségvetésű események közül példaként említhetők a rendszeres színházi és táncművészeti vendégszereplések,

⁷ A két világháború közötti hagyományokat követve újraindult a teológus ösztöndíjak cseréje, és újra tarthattak finn–magyar lelkészkonferenciákat is. A nyolcvanas évek elejétől engedélyezték a testvérgyülekezeti együttműködéseket, hamarosan több mint harminc ilyen kapcsolat jött létre. A kapcsolattartás felújítása persze nem volt problémától mentes. A finnek a két világháború között megismert teológusösztöndíjasokkal, illetve a törvénytelenül meghurcolt püspökökkel, Túróczy Zoltánnal és Ordass Lajossal kívántak együttműködni, ugyanakkor bizalmatlanok voltak az Állami Egyháziügyi Hivatallal kézségesebben együttműködő ún. békepapokkal és az új püspökökkel, Káldy Zoltánnal szemben.

⁸ Ismét megkezdhette munkáját a magyar vendéglektor a Helsinki Egyetemen (1962), majd vendéglektori státuszt alapítottak a Turku Egyetemen (1966) és a Jyväskyläi Egyetemen (1975) is, ami fontos előfeltétele volt a hungarológiai képzések fejlesztésének. A kölcsönöségi jegyében finn vendéglektor működött az ELTE (1962), a debreceni KLTE (1971) és a szegedi JATE (1975) Finnugor Tanszékein. Éppen a helsinki Kulturális és Tudományos Központ indulásakor vált aktuálissá vendégprofesszorok küldése a Helsinki Egyetemre és a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemre. MATICSÁK Sándor: A magyar nyelv és kultúra oktatása finnországi egyetemeken, *Gerundium Egyetemtörténeti Közlemények*, MMXVII VOL. VIII. nr. 3., 58–76. p.

⁹ Amint látni fogjuk, többek között a Magyar Kulturális és Tudományos Központ – mérnöki végzettségű – első igazgatója is így tett szert finn nyelvtudásra.

Az intézetalapításról szóló döntés megszületése

Bár imponáló volt a mind szorosabbá váló finn–magyar kapcsolatok fejlődése, és a külföldi intézeteknek ismét nagyobb jelentőséget tulajdonított a kulturális kormányzat, ez azonban még nem indokolt automatikus intézetnyitást Helsinkiben. A Magyar Népköztársaság még szocialista vagy el nem kötelezett, azaz baráti fejlődő országokban sem igen alapított jelentős költségekkel járó kulturális intézeteket. A hetvenes évek végén összesen kilenc külföldi magyar intézet működött, közülük négy szocialista, három kapitalista, kettő fejlődő országban. A helsinki intézet megnyitásáról szóló döntés megszületéséhez a finn–magyar kapcsolatok különleges volta mellett jelentősen hozzájárulhatott, hogy Rónai Rudolfot hosszú helsinki nagyköveti kiküldetése után éppen a külföldi intézeteket koordináló Kulturális Kapcsolatok Intézetének élére nevezték ki.¹¹ Az államigazgatás egyik alighanem örök sajátossága, hogy egyfelől logikus, indokolt kezdeményezések is könnyen elhalnak, ha nincs megfelelő pozícióban levő, gyakorlati lépésekre kész támogatójuk, másfelől tekintélyes szószóló elköteleződése esetén akár vitatható javaslatok is sikerre vihetők a döntési mechanizmus hivatali útvesztőiben. Kortárs visszaemlékezések szerint az intézetalapítás gondolata már nagyköveti kiküldetése alatt megfogant Rónaiban és finn partnereiben.¹²

Több évig elhúzódó informális előkészítést követően a művelődési miniszter tanácsadó testületeként működő Kulturális Kapcsolatok Tanácsa (KKT)

¹¹ Rónai Rudolf a munkásmozgalom elkötelezett harcosaként lett nagykövet Helsinkiben. Nyomdásztként vonult be a második világháborúba, 1944 végén dezertált és egy partizáncsoporthoz csatlakozott. 1946-ban felvételét kérte a kommunisták által átszervezett rendőrséghez. 1948-ban a néphadseregben őrnagyként repülőgép-vezetői kiképzést kapott, ettől kezdve repülőszázad-parancsnok, emellett a polgári repülésirányításban alkalmazták. 1956-ban fegyverrel harcolt a forradalom ellen, annak leverését követően hivatásos katonatiszt lett. 1957-től Helsinki kiküldetéséig a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium légügyi főigazgató-helyettese volt alezredeként, majd ezredeként. A Külügyminisztérium állományába kerülve rögtön a helsinki külképviselet vezetője lett (1968–1975). Rendhagyóan hosszú nagyköveti megbízatását többek között az indokolta, hogy ezáltal a helsinki EBESZ-tárgyalások idején már a helyi diplomáciai testület legrégebben szolgáló külképviseletvezetője (doyen) volt, így a magyar diplomácia látványosabban tudott részt venni a nemzetközi enyhülési politikában. A magyar vezetés tudatosan készült erre a szerepvállalásra, ez indokolta az új helsinki nagykövetségi épület felépítését és átadását 1972-ben. Rónai karrierjéről BARÁTH Magdolna – GECSÉNYI Lajos: *Főkonzulok, követei és nagykövetek 1945–1990*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Budapest, 2016, 248. p.; valamint Rónai Rudolf adatlapja a Nemzeti Emlékezet Bizottsága honlapján található *Tudástár, A katonai felső vezetés 1956–1960* című adattárban, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Központi Irattárának 351/3376 ikt. sz. nyilvántartása alapján, <<https://neb.hu/asset/phpsrVlzz.pdf>> (letöltve: 2019. 02. 02.).

¹² NUMMINEN, Jaakko: Bevezetés. A finn–magyar kulturális kapcsolatok fejlődése, In: KARIG: *i.m.*, 15. p.

1979. október 12-i ülésén tárgyalta „Magyar Intézet létesítésének lehetőségeit Helsinkiben”. Az ülés napirendi pontjainak két visszatérő témája volt: a költségvetési megszorításokból adódó nehézségek és a külföldi kulturális propaganda közvetlen külgazdasági hasznosítása – többek között a műszaki-tudományos együttműködésekben rejlő népgazdasági lehetőségek kiaknázása révén. Ennek fényében érthető, hogy Rónai Rudolfnak az észak-európai kulturális propaganda lehetőségeire vonatkozó előterjesztése is ezeket a szempontokat helyezte előtérbe: „Kulturális, oktatási és tudományos eredményeink megismertetéséhez, terjesztéséhez kedvező lehetőségeket nyújtanak az észak-európai tőkés országok. Ugyanakkor érdekünk, hogy hozzáférhessünk ezeknek az országoknak fejlett, magas színvonalú tudományos, műszaki eredményeihez. Különösen kedvezőek a finnországi lehetőségeink. A politikailag is szoros magyar–finn kapcsolatok révén jelentős részben megismerhetővé válnak a számunkra fontos svéd tudományos eredmények is. Az észak-európai tőkés országok közül Finnország az, amely helyzeténél fogva, s a hozzá fűződő szoros kapcsolataink miatt a legalkalmasabb bázis információk szerzéséhez és a magyar kulturális és tudományos eredmények terjesztéséhez. Ezért javasolja az előterjesztés magyar intézet létrehozását Helsinkiben. [...] Az intézet profilját olyanná tervezzük alakítani, hogy az külgazdasági törekvéseink előmozdítását szolgáló propagandatevékenységet is elláthasson.” Rónai a felmerülő költségeket enyhén szólva elbagatellizálta: „A finn partnereink által – a viszonzás igénye nélkül – nyújtott lehetőségekkel kívánunk élni, s ezért várhatóan minimális lesz az az összeg, mely az intézet létrehozása és működtetése során a KKI költségvetését terheli.”¹³

Felmerül a kérdés, hogy Rónai és a magyar illetékesek valóban hittek-e az előterjesztett érvekben. Abban, hogy a magyar nemzetgazdaság felvirágoztatásához szükséges skandináv műszaki *know-how* éppen egy Helsinkiben nyitandó kulturális intézet jóvoltából lesz megszerezhető, hogy az ötvenes évek óta működő, a Külkereskedelmi Minisztérium kiküldöttjein kívül több magyar vállalat képviselőjét is befogadó helsinki Kereskedelmi Kirendeltség mellett egy újonnan alapított kulturális központnak kellene előmozdítania külgazdasági törekvéseinket, vagy hogy egy új intézet megnyitása és működtetése „minimális összeget” igényelne.¹⁴ Nem valószínű, hogy Rónai ennyire ne lett volna tisztában a realitásokkal, mint ahogy az sem, hogy a KKT tagjaiban ne merültek volna fel kétségek e problematikus indoklással kapcsolatban. A dilemma többféleképpen is feloldható, még ha nem is dönt-

¹³ MNL OL XIX-A-83-a-670/6c-1979, Tájékoztató a Kulturális Kapcsolatok Tanácsa 1979. október 12-i üléséről, Budapest, 1979. október 19., Aczél György.

¹⁴ Miközben Magyarország ekkor már a szocialista országokkal kötött kulturális munkatervekben vállalt kötelezettségeit sem tudta finanszírozni, és a KKT-nek az előző napirendi pont kapcsán még azzal kellett szembesülnie, hogy a kulturális propaganda szempontjából stratégiai eszköznek tekintett új játékfilmek feliratozására sem jut pénz, ezért késik külföldi bemutatásuk.

hető el, hogy melyik szempont mekkora súllyal eshetett latba a pozitív döntés megszületésekor. Egyfelől gondolhatunk arra, hogy az előadott érvelés – amely a látszat ellenére éppen hogy nem törődött a nehéz államháztartási helyzet korlátaival, és a nemzetgazdasági érdekekre csupán rutinszerűen hivatkozott – valójában más megfontolásokból következő döntés megalapozására szolgált. Egyfelől felmerül a személyes motiváció, a szubjektív tényezők. Elsősorban a Helsinkiből csupa szép emlékekkel és intézetalapítási ambíciókkal hazatérő, a KKI élén kulcspozícióba kerülő Rónai elköteleződése és Kádár Jánosnak Kekkonen elnökhöz fűződő, különlegesen szoros kapcsolata. Szubjektív tényezőként mérlegelhető továbbá a KKT tagjainak hozzáállása is, akik bizonyára tisztában voltak Kádár és Rónai, e két „kulcsszereplő” Finnország iránti pozitív elfogultságával. A tagok jól felfogott érdekükből nyilván nem kívántak vitát nyitni a felsőbb támogatást élvező tervről. Sőt, feltételezhetjük, hogy akár még örülhettek is a kezdeményezésnek, hiszen az általuk évek óta melengetett – de a romló nemzetgazdasági helyzet miatt ismételtlen megakadt – nyugati intézetnyitási tervek közül legalább ez az egy révbe juthatott Rónai kétes érvei és az általa adott költségvetési garancia jóvoltából. A korabeli hivatalos szervek gyakorlatának ismeretében persze az is elképzelhető, hogy a személyes ambíciók mellett valóban komolyan vették a műszaki-technológiai ismeretszerzés lehetőségét, és ez a szempont érdemben indokolta az intézetnyitást. Az intézetalapítás ugyanis kétségkívül elvi lehetőséget adott arra, hogy az évek óta működő nagykövetségi hírszerzési rezidentúra és a Kereskedelmi Kirendeltségre telepített hálózati személyek mellett egy újabb úgynevezett fedőszervet hozzanak létre a finnországi illegális hírszerző tevékenység számára. Az intézetben folytatott esetleges fedett hírszerzésre utaló dokumentumokat azonban nem találtam az Állambiztonsági Szervek Történeti Levéltárában (ÁBTTL), ahol a nyolcvanas évek finnországi hírszerzési tevékenységére vonatkozó iratanyag sajnálatosan töredékes. Annyi bizonyos, hogy ha voltak is ilyen szándékok az intézetalapításkor, a hatékonyabb hírszerzéshez szükséges létszámbővítésre – úgynevezett hálózati telepítésre – az intézetalapítást követő években nem került sor.¹⁵ Végül az is figyelemreméltó

¹⁵ Rezidentúrának az állambiztonsági tisztekből és/vagy a hírszerző-elhárító hálózat tagjaiból álló, meghatározott operatív feladatok ellátására felkészített, konspirált szervezeti formát neveztek. A külföldi rezidentúrák a külképviseletek (diplomáciai, kereskedelmi, közlekedési, idegenforgalmi, sajtóügynökségi képviseletek, vállalatok) fedése alatt működtek. Vezetője a rezidens volt, külföldi rezidentúra esetén tipikusan beosztott (szak)diplomata státuszban, ami bizonyos védettséget is jelentett a célország hivatali szerveinek ellenintézkedései esetén. Fedőszerv alatt olyan legális hivatal, intézményt, vállalatot stb. értettek, amelynek a szervezetébe beágyazódva rendelkezésszerűen, de leplezetten működött az illegális hírszerző és/vagy elhárító szerv. Telepítés: a hálózati személy eljuttatása egy idegen országba legális vagy illegális úton, hogy ott lakó- és munkahelyet szerezve egzisztenciát teremtsen magának, és hírszerző lehetőségét kialakítsa, kiaknázza. KÖNYÁNÉ KUTRUCZ Katalin – PETRIKÉNÉ VAMOS Ida: *Ügynöksorsok. Ügynök? Sorsok? A hálózati lét sokfélesége és a megismerés korlátai*, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017.

körülmény, hogy Rónai a terv ellenzőivel szemben, többek között külügyminiszteri támogatás hiányában is sikerre tudta vinni kezdeményezését.¹⁶

Bármi is motiválta a KKT tagjait, a vita nélkül elfogadott határozat egyértelmű jogosítványokat adott Rónainak: „A Kulturális Kapcsolatok Tanácsa felhatalmazza a Kulturális Kapcsolatok Intézete elnökét, hogy a külügyminiszterrel és az érintett szervek vezetőivel szoros együttműködésben folytasza a helsinki magyar kulturális intézet létesítésére irányuló megbeszéléseket, és a lefolytatott tárgyalások eredményeként a KKI a saját költségvetésén belül megfelelő átcsoportosításokkal biztosítsa a feltételeket az intézet megnyitásához. Figyelembe véve a létesítendő intézet szerepét a műszaki-tudományos, és ezen keresztül a gazdasági együttműködést is célzó kapcsolatokban, [...] az érdekelt szervekkel, különösen a Tudománypolitikai Bizottsággal, a Magyar Tudományos Akadémiával és az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottsággal együttműködve az előterjesztésben vázolt feladatainak megfelelően kimunkálja a létesítendő intézet komplex profilját [...]. Felelős: KKI elnöke, Határidő: 1980. szeptember 30.”¹⁷ Amint látni fogjuk, az intézet megnyitása szinte határidőre megtörtént, viszont a KKI költségvetése már az első hónapokban is csupán egy hosszú lejáratú finn hitel jóvoltából tudta (látszólag) fedezni a kiadásokat. A Tudománypolitikai Bizottságnak és az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságnak (OMFB)¹⁸ pedig évekre feladta a leckét, hogy mit kezdjenek az intézet első igazgatójának műszaki-tudományos és külgazdasági kezdeményezéseivel, milyen mederbe tereljék ezirányú aktivitását. A határozat értékelése szempontjából az is releváns információ, hogy a rendszeres sürgetések és a széles körű elvi egyetértés ellenére a kifejezetten műszaki-tudományos és gazdasági területtel foglalkozó első intézeti munkatárs csupán nyolc évvel (!) az intézet megnyitása után érkezett Helsinkibe.

A finn felet lényegében reálidőben tájékoztatták a tervekről és fejleményekről. Matusek Tivadar helsinki nagykövet még a KKT említett ülése előtt, 1979 nyarán megemlítette Matti Tuovinen külügyi államtitkárnak, hogy a

¹⁶ Puja Frigyes külügyminiszter kézzel írta rá gondolatait Rónainak Aczél György számára címzett előterjesztésére, az itt idézett részt a hivatalos válaszlevél már nem tartalmazta: „Kedves Rónai Elvtárs! Nehéz helyzetben vagyok. Tudod, hogy kezdettől fogva fenntartásaim voltak, miért Finnországra fordítunk többet éppen most szűkös anyagi lehetőségeinkből, s miért nem másra, ahol nagyobb szükség lenne kulturális jelenlétünk fokozására. Másként döntöttél, s döntésedet természetesen végrehajtom.” MNL OL XIX-J-1-k-Finnország-474-2-1980-36d, Magyar-Finn Társaság Helsinkiben létesítendő Intézete, Rónai Rudolf elvtársnak, a KKI elnökének címzett levél és annak tervezete, Budapest, 1980. január 18., Puja Frigyes. A Helsinkiben keletkezett iratok a nyolcvanas évek elején szintén említik, hogy az intézetnyitást többen elleneztek, de ennek részleteit nem ismerjük.

¹⁷ MNL OL XIX-A-83-a-670/6c-1979, Tájékoztató a Kulturális Kapcsolatok Tanácsa 1979. október 12-i üléséről, Budapest, 1979. október 19., Aczél György.

¹⁸ Az 1962-ben alapított OMFB feladata az új ipari-műszaki technológiák hazai bevezetése és a kutatás-fejlesztés támogatása volt.

Finn–Magyar Társaság számára „emberibb elhelyezést” kellene biztosítani, és ha már egyszer átköltöztetik az FMT irodáját, akkor az új ingatlanban akár egy kulturális központ is helyet kaphatna.¹⁹ A nyakatekert gondolatmenet alighanem a finn partner reakciójának kipuhatolására szolgált. Tuovinen pozitívan viszonyult az intézetalapítás gondolatához, azonnal értesítve miniszterét a tervről. Rónai október végén amerikai hivatalos útjáról visszatérőben két napra megállt Helsinkiben, ahol mindenekelőtt „a finn testvérpárt politikai bizottságának tagjaival”, azaz a Finn Kommunista Párt (FKP) vezetőivel egyeztetett,²⁰ majd decemberben megkezdődtek a konkrét tárgyalások. A finn–magyar kulturális vegyesbizottság 1980. júliusi ülésén hivatalosan is jegyzőkönyvbe vették a munkaterv 44. pontjaként, hogy a „Magyar kulturális és tudományos tájékoztatási központ” a nagykövetség részeként az ősz folyamán megkezdí működését, amivel kapcsolatban a finn fél meglegedését fejezte ki.²¹ A KKI ehhez képest viszonylag későn, 1980. szeptember végén kérte a Magyar Külügyminisztérium (KÜM) intézkedését, hogy a nagykövetség jelentse be a finn hivatalos szerveknél a Helsinki Kulturális és Tudományos Tájékoztatási Központ tevékenységének megkezdését, Gáti Tamás igazgató, diplomata státuszú nagykövetségi tanácsos állomáshelyre érkezését és az intézet november 21-i megnyitását.²² A KÜM október 15-én utasította erre a nagykövetséget, a november 4-ei keltezésű a szóbeli jegyzéke, a Finn Külügyminisztérium jóváhagyó válaszigyzéke már csak az intézet megnyitását

¹⁹ UMA 46 Z Unkari [A Finn Külügyi Leváltár kulturális diplomáciai anyagának magyar vonatkozású iratai], Emlékeztető a magyar kulturális intézetről, [Helsinki], 1979. július 10., Taisto Tolvanen tanácsos. A gondolatmenet megértéséhez tudni kell, hogy a finn társadalmi szervezetként működő FMT-t a Magyar Népköztársaság többek között egy belvárosi lakás térítésmentes használatának biztosításával támogatta.

²⁰ MNL OL XIX-J-1-k-USA-2808-2-1979-4d, Emlékeztető Rónai elvtárs finnországi megbeszéléseiről, Budapest, 1979. november 8., Gáti Tamás.

²¹ MNL OL XIX-J-1-Finnország-005673-1980-53d, A Magyar–finn kulturális együttműködés munkaterve az 1980/81., 1981/82 és az 1982/83 akadémiai évre, Helsinki, 1980. július 23., Rónai Rudolf elnök és Jaakko Numminen elnök.

²² MNL OL XIX-J-1-k-1652-Finnország-1980-37d, Tárgy nélküli átirat a KÜM-nek Szőke György főv-nek címezve, Budapest, 1980. szeptember 30., Demeter Sándor főv. A késedelem egyik lehetséges oka, hogy a szovjet elvtársak figyelmeztették a helsinki nagykövetséget egy lehetséges buktatóra: az 1977-ben alapított Szovjet Kultúra és Tudomány Házától és annak igazgatójától a finn illetékesek megtagadták a diplomáciai státuszt. Ezen információtól elbizonytalanodva a magyar kulturális kapcsolatok legbefolyásosabb finn kormányzati támogatóját, Jaakko Numminen államtitkárt kérték meg, hogy tegyen informális lépéseket a hasonló magyar kérelem pozitív elbírálása érdekében. Talán Numminennek ehhez a háttérmunkájához kellett időt biztosítani, mielőtt hivatalosan is benyújtották a diplomáciai státuszra vonatkozó kérelmet. MNL OL XIX-J-1-j-Finnország-006122-1980-53d, A helsinki szovjet tudomány és kultúra háza tulajdonjoga utáni vagyoadó fizetése körül kialakult nehézségek, Helsinki, 1980. augusztus 23., n. n.

követően, december 1-én született meg.²³ A finn fél kérésére az intézet megnevezéséből a „tájékoztatósi” elemet elhagyták.²⁴

Az ingatlan megvásárlása, kialakítása és felszerelése

A Magyar Népköztársaság – akárcsak más államok – külképviseleteivel megegyező módon, háromféle tulajdonosi konstrukcióban használta külföldi kulturális intézeteinek ingatlanait. Mindkét fél azonos szintű elköteleződése esetén máig bevett nemzetközi gyakorlat, hogy a szerződő államok kölcsönöségi alapon biztosítanak egymásnak megfelelő ingatlant, azaz a fogadó fél tulajdonában maradó ingatlanban működhet a küldő fél kulturális intézete. Ilyen megegyezés hiányában az alapító-fenntartó állam vagy tulajdonjogot szerez az általa kiválasztott, illetve számára felajánlott külföldi ingatlanra, vagy hosszú távú bérleti szerződést köt. Mivel az intézetalapítást értelemszerűen mindkét érintett állam kölcsönösen előnyös lépésként értékeli, ezért az utóbbi esetekben is számítani lehet a fogadó fél hivatalos szerveinek és egyéb érdekelt intézményeinek, szervezeteinek támogatására. A Kádár-korszak szocialista táboron kívül működtetett magyar intézeteinek támogatásában mindenekelőtt a helyi baloldali pártok és szervezeteik voltak érdekeltek.

A helsinki intézet megalapításáról való gondolkodásnak nyilván már a korai szakaszában világossá vált, hogy Finnország a szoros kétoldalú kapcsolatok ellenére egyelőre nem kívánt saját kulturális intézetet alapítani Budapesten, így kölcsönös ingatlanbiztosítás sem jöhetett szóba. A rendelkezésre álló iratanyag közvetett utalásai alapján az intézetalapítást tervező magyar szervek kezdetben mind az ingatlanvásárlás, mind a hosszú lejáratú bérlet alternatívájával számoltak, annak azonban nem maradt nyoma, hogy komolyan felmerültek-e más elhelyezési elképzelések is a végül kiválasztott ingatlanon kívül. A Paasivuorenkatu 4–6. szám alatt épülő irodaházban való tulajdonszerzés lehetőségét az FKP főtitkárhelyettese, Erkki Kivimäki ajánlotta Rónai Rudolf figyelmébe az említett 1979. október 27-i nagykövetségi vacsora alkalmából. A következő hetekben lefolytatott előzetes egyeztetések biztatóan alakultak, így a körvonalazódó pénzügyi konstrukció részleteinek tisztázására Demeter Sándor, a KKI elnökhelyettese, Gáti Tamás, a KKI tanácsadója és Fekete László OTP vezérigazgató-helyettes decemberben Helsinkibe utaztak.

²³ MNL OL XIX-J-1-k-Finnország-1652-1980-37d, A KÜM utasítása, Budapest, 1980. október 5., Szőke György főv.; valamint MNL OL XIX-J-1-k-Finnország-1652-3-1980-37d, Ref. No. 53/1980 Note Verbale, Helsinki, 1980. november 4. és a Finn Külügyminisztérium 19798 ikt.sz. válaszjegyzéke, Helsinki, 1980. december 1.

²⁴ MNL OL XIX-J-1-k-Finnország-474-8-1980-37d, Tárgy nélküli átirat a KÜM-nek Szőke György főv.-nek címezve, Budapest, 1980. október 27., Demeter Sándor főv.; valamint MNL OL XIX-J-1-j-Finnország-002931-1980-53d, A magyar kulturális központ megnyitása, Helsinki, 1980. október 23., dr. Matusek Tivadar nk.

Az irodaház építését finanszírozó Finn Munkás Takarékpénztárral, az ingatlanrész tulajdonosaként érdekelt Finn Fémmunkás Szakszervezettel és a kivitelező Haka vállalattal folytatott tárgyalásokon Matusek Tivadar nagykövet és Krausz György követségi titkár mellett részt vettek a Finn–Magyar Társaság vezetői – Heikki Koski elnök és Anneli Aarika-Szrok főtitkár – is, mivel az elképzelések szerint az új ingatlanban a kulturális intézet mellett a finn társadalmi szervezet irodája számára szintén helyet kellett biztosítani.

A Fémmunkás Szakszervezet 400 négyzetméternyi épületrész átadására tett ajánlatot önköltségi áron, míg a Munkás Takarékpénztár kész volt 2 500 000 FIM hitellel biztosítani az ingatlan megvásárlásának (pontosabban kezdeti törlesztőrészleteinek) és felszerelésének pénzügyi fedezetét. A 15 éves futamidejű kölcsönt az aktuális finn alapkamatnál valamivel kedvezőbb, fix 10,5%-os kamatlábbal kínálták. A Haka építészeivel történt egyeztetés során a KKI képviselői megállapították, hogy a második emeleten elhelyezkedő, 400 négyzetméternyi helyiségeken kívül ötven négyzetméteres raktárra és egy parkolóhelyre is szükség lesz az épületben. Az irodaszint tulajdonjoga 400 épületrészvény, a raktaré további húsz, a garázsé tíz részvény megvásárlását feltételezte, részvényenként 4120 FIM névértéken, azaz összesen 1 771 600 FIM értékben.²⁵ Az ajánlat 1980 januárjáig volt érvényben, és az építkezés előrehaladása is januári döntést igényelt az utólagos átalakításokból adódó többletköltségek elkerülése érdekében.²⁶ A minisztertanácsi, pénzügyminisztériumi, külügyminisztériumi engedélyek és állásfoglalások beszerzését követően

²⁵ Az összeg kb. egyharmada az építési telek részarányos vételárát fedezte, ami a későbbi üzemeltetési költségek szempontjából volt előnyös, ugyanis a bérelt telekre épített helsinki ingatlanok közös költségét jelentősen megemeli a telekbérleti díj. Korabeli árfolyamon 100 FIM értéke 528 HUF volt.

²⁶ A kutatás szempontjából szerencsés körülmény, hogy a néhány évente rendre átszervezett fenntartónak nem volt kapacitása a külföldi intézetekben felhalmozódó iratanyag selejtezésére, és erre a helsinki igazgatók sem éreztek készletét, így a téma szempontjából releváns primer forrásanyag jelentős része Helsinkiben fellelhető volt, csak le kellett törölni az esetenként évtizedes port az intézet raktárhelyiségeiben és irodáiban felhalmozott, több mint harminc iratfolyóméternyi dokumentumról. Az intézet raktárhelyiségeiben fennmaradt iratokat a levéltári jelzet hiánya különbözteti meg a többi forráscsoporttól. Ilyenkor a dokumentum tárgya és/vagy korabeli iktatószáma, keltezési helye és dátuma, valamint kiadmányozója, illetve szerzője szolgál az irat azonosítására. Utijelentés, ikt. n., Budapest, 1979. december 21., Gáti Tamás. Mivel a KKI iratanyaga sajnálatos módon nem került át a levéltárba, ezért az intézetalapítással kapcsolatos döntési folyamatot csak részben lehet rekonstruálni. Rónai 1980 januárjában mindenestre pénzügyi felterjesztést készített elő Aczél György számára, amiben az ingatlan megvásárlásának és az első évek működési költségeinek jóváhagyását indítványozta. Puja Frigyes ezt a költségek alábecsülése miatt nem volt hajlandó külügyminiszterként ellenjegyezni, hanem kiegészítő javaslatokat téve visszaküldte Rónainak. MNL OL XIX-J-1-k-Finnország-474-2-1980-36d, Magyar–Finn Társaság Helsinkiben létesítendő Intézete, Aczél György elvtársnak, a Minisztertanács elnökhelyettesének, t. n., Budapest, 1980. január 15., Rónai Rudolf.

végül március közepén került sor a két szerződés megkötésére Helsinkiben. A hitelszerződést Matusek Tivadar és Fekete László, míg az adásvételi szerződést Matusek mellett Demeter Sándor írta alá. Ekkor véglegesítették a pontos alaprajzot és az épületgépészeti igényeket is.²⁷

A tulajdonszerzést lehetővé tevő kedvező pénzügyi konstrukció mellett a kiválasztott irodaház fekvése is előnyösnek tűnhetett a magyar döntéshozók szemében. Helsink-i történelmi központjától, valamint a főpályaudvartól és a buszpályaudvartól egyaránt csupán egy kilométerre fekvő, jól megközelíthető ingatlan a város „munkásnegyedében”, a munkásmozgalom szimbolikus közösségi terének számító, baloldali tömegdemonstrációknak helyet adó, szakszervezeti székházaktól övezett tér, a Hakaniementori egyik mellékutójában található. A külpolitikai irányvonalhoz jól illeszkedett, hogy a Magyar Népköztársaság Nagykövetségének Kulturális és Tudományos Tájékoztató Központja a Munkás Takarékpénztár által épített modern irodaházba, az egyik legerősebb munkásszakszervezet szomszédságába kerüljön. A 400 négyzetméter alapterület kilencven fős előadóterem, kisebb tárgyalóterem, könyvtár, olvasóterem és nyelvi labor mellett hat irodahelyiség, melegítőkonyha, mosdók, ruhatár és kisebb raktárhelyiségek kialakítását tette lehetővé. A kiválasztott ingatlan egyetlen jelentős hiányosságaként említhető, hogy az intézet egy mellékutcában fekvő irodaház második emeletén elhelyezve nem válhatott szembetűnő elemévé Helsink-i utcaképének, e hátrányos adottság miatt az új kulturális központ nem tartozott Magyarország igazán nagy presztízsű, reprezentatív külföldi ingatlanjai közé. Két évtized múlva ez lett az szempont, ami miatt döntés született az intézet láthatóbb helyre költöztetéséről – felvállalva az ezzel járó jelentős fenntartási többletköltségeket.

Bár a decemberi helsink-i tárgyalásokról készített összefoglaló már konkrét javaslatokat tett az intézetalapítás finanszírozására, a részletes pénzügyi terv csak 1980 májusában készült el a Kulturális Kapcsolatok Intézetében. A beruházási és nagyértékű beszerzési költségeket két forrásból kívánták fedezni: egyrészt a Finn Munkás Takarékpénztár által biztosított 2 500 000 FIM hitelből, másrészt a Külügyminisztérium tulajdonában levő, a Finn–Magyar Társaság által használt öröklakás eladásából reméltek legalább 300 000 FIM

²⁷ MNL OL XIX-J-1-j-Finnország-002931-1980-53d, Útjelentés a helsink-i Finn–Magyar Társaság és egyidejűleg Magyar Kulturális Intézet elhelyezésének biztosítása ügyében Demeter Sándor, a KKI elnökhelyettese, Fekete László, az OTP vezérigazgatóhelyettese és Gáti Tamás, a KKI tanácsadója 1980. március 9–13. között Helsinkiben folytatott tárgyalásairól, Budapest, 1980. március 31., Demeter Sándor elnökhelyettes. A külföldiek hitelfelvételét engedélyező Finn Nemzeti Bank igazolása szerint végül 436 részvény megvásárlására került sor, valamivel magasabb árfolyamon, összesen 1 833 140 FIM értékben. A hitelfeltételek nem változtak. Arvopapereiden luovuttaminen ja luoton myöntäminen ulkomaille asuvalle [Értékpapír-átruházás és hitelmegítélés külföldi részére], Suomen pankin Ulkomaisen rahoituksen osasto, RA 864, [Helsinki], 1980. március 24., Antti Lehtinen, Jarmo Nurminen.

egyszeri bevételt.²⁸ A kiadási oldalon a következő tételek szerepeltek: 1) az intézet vételára illetékkel 1 900 000 FIM; 2) épületgépészeti és belsőépítészeti munkák 150 000 FIM; 3) az intézet bebútorozása 150 000 FIM; 4) hiteltörlesztés 1980-ban és 1981 első félévében 390 000 FIM; 5) szolgálati lakás részletfizetéses megvásárlása és bebútorozása 210 000 FIM. Őszi intézetnyitással számolva – és a KKI-korábban idézett döntésének értelmében – a tárgyévi költségvetésben csak a KKI-n belüli átcsoportosítással lehetett finanszírozni a további felmerülő kiadásokat. A tervezet az utolsó negyedévi működési költségre 350 000–400 000 HUF, műszaki felszerelésre, zongorára és kiállításra további 1 400 000 HUF átcsoportosítását kezdeményezte a kairói intézetnél²⁹ és a külföldi baráti társaságoknál javasolt megtakarítások terhére.

Az ingatlanvásárlásról szóló döntést követően sor kerülhetett az intézet igényeinek megfelelő épületgépészeti munkák és berendezés megrendelésére. 1980 márciusáig az irodaházat tervező Keskusosuusliike OTK nevű iroda elkészítette az intézet részletes belsőépítészeti és épületgépészeti terveit, ami alapján a nagykövetség május-június során a felvett hitel terhére megrendelte a szükséges munkákat, közel 130 000 FIM értékben.³⁰ A munkálatok az eredeti tervekhez képest jelentős késedelmet szenvedtek, végül a kivitelezők részéről az ingatlan átadására csak november 11-én, alig tíz nappal az ünnepélyes megnyitó kitűzött dátuma előtt került sor. Bár a vonatkozó iratanyag hiányos, a kötbérre vonatkozó finn jogszabályok lefordíttatása és a kivitelező részéről végül átvállalt 20 000 FIM építkezési többletköltség arra utalnak, hogy a projekt beindítására jellemző kedélyes, elvtársi eszmecserek után keményebb hangú tárgyalásokra is sor kerülhetett a költségnövekedések és határidőmódosulások miatt mind kellemetlenebb helyzetbe kerülő magyar fél és a sztrájkokkal küzdő kivitelező részéről. Az intézet felszerelésével kapcsolatos ajánlatkérések és kötelezettségvállalások tavasztól egészen októberig elhúzódtak, így a teljesítés néhány esetben csak az intézet megnyitását követően valósulhatott meg. A bútorokat finn piacvezető cégektől, a padlószőnyeget Skóciából rendelték. A műszaki cikkek egy része viszont magyar volt, bizonyára valuta-

²⁸ A KÜM 1980 nyarán értesítette a KKI-t, hogy utóbbi javára lemond a Merimiehenkatu 12., 00150 Helsinki cím alatt található öröklakás tulajdonjogáról: [KÜM] G-K/7-15.1980, Budapest, 1980. június 25., Mócsán András mb. főv. A Talorengas ingatlanközvetítő cég az ingatlan értékét 320–330 000 márkára becsülte. A Munkás Takarékpénztár felajánlotta, hogy szükség esetén kész a potenciális vevőnek nyújtott hitellel segíteni az ingatlan értékesítését.

²⁹ Az egyiptomi kormány 1977-ben bezáratta a szocialista országok konzulátusait és kulturális intézeteit, de a kairói intézet költségvetését nem vonták el a KKI-tól.

³⁰ A kivitelezési munkákat finn cégektől rendelték meg: villanszerelés és szellőztető rendszer Onninen Oy Termo, kőműves és burkolási munkák Rakennuskunta Haka, vízszelvény Vesi ja Lampö Oy. Az FMT új székházának, illetve a kulturális irodának építése, [HEL] 123-1-1980, Helsinki, 1980. július 1., Dr. Matusek Tivadar nk.

megtakarítási, esetleg promóciós okokból.³¹ A telex-készülék beüzemelését túl drágának találták, az intézeti adatforgalom ezért elvileg a nagykövetség berendezésén – odahaza pedig a Külügyminisztérium közvetítésével – bonyolódott.³² Az intézeti könyvtár hungarológiai alapgyűjteményének összeállítását az OSZK-tól kérte a KKI, valószínűleg térítésmentesen. A könyvtári állomány kezdetben 3000 kötetből és közel 1000 hanglemezből állt.³³ Az intézet díszítésére szolgáló műalkotások kiválasztását a KKI Művészeti Főosztálya a Művelődési Minisztérium Képzőművészeti Osztályával együtt végezte, az alkotások a Képzőművészeti Alap gyűjteményéből származtak.³⁴ A zongora és a 35 mm-es játékfilm-válogatás a tervek ellenére nem érkezett meg Magyarországról a megnyitóra.³⁵ A szolgálati lakások felszerelését a KKI Gazdálkodási Főosztályának kellett biztosítania, alapvetően hazai beszerzésekkel. A centralizált bürokrácia miatt még szeptember végén is minisztertanácsi (!) jóváhagyásra vártak a hazai forrásból finanszírozott felszerelések beszerzésének elindításához.³⁶ Az intézet bebútorozására, a könyvtár elhelyezésére, a telefonközpont és egyéb szükséges technikai berendezések felszerelésére a kivitelezők levonulása után alig tíz nap maradt.

³¹ A konyhabútorokat már májusban megrendelte a nagykövetség a Sotka Oy-tól (5036 FIM értékben), a KKI-ben kiválasztott irodabútorok egyik részét júniusban az Asko Upo Oy-tól (65 916 FIM), majd másik részét júliusban a Sotka Oy-tól (47 120 FIM) rendelték meg, októberi szállítást kérve. Augusztusban került sor a padlószőnyegek megrendelésére a Blackwood, Morton and Sons Ltd-től Skóciából (1972 GBP), majd szeptemberben a méretre készített sötétítőfüggönyökre az OTK-tól (6096 FIM). Októberre maradt a négyvonalas telefonközpont (7500 FIM) és a galéria világításának (13 019 FIM) megrendelése szintén finn beszállítóktól. Költségsökkentési okokból végül Magyarországról szereztek be szeptemberben a nyelvi labor berendezését, majd két hifi-torony, két TV és a hangszórók megrendelése is az Oriontól történt októberben.

³² A gyakorlatban viszont praktikusán az irodaházi „szomszédok” telefax-berendezésén, amit az intézeti kapcsolattartás ellenőrzésére törekvő nagykövet ismételtelen nehezményezett is az első években.

³³ Magyar intézet Helsinkiben, *Magyar Nemzet* 1980. november 23., 3. p. A könyvtári állomány nyilvántartása nem maradt fenn, így megbízható adat nem áll rendelkezésre. Más forrás közel 4000 kötetet és több mint 1000 lemezt említ, L.: Kulttuurikeskus avasi ovensa [Megnyílt a kulturális intézet], *Suomi-Unkari* 1981/1., 9. p. Nehéz magarázatot találni rá, hogy néhány év múlva már csak 2500 kötettel és 500 lemezzel hirdeti könyvtárát az intézet – ilyen mértékű állományvesztés nem valószínű. L.: Kulttuurikeskuskuksen kuulumisia [A kultúrközpont hírei], *Suomi-Unkari* 1984/1., 3. p.; Tule ja tutustu kulttuurikeskukseen [Gyere és ismerkedj meg a kultúrközponttal], *Suomi-Unkari* 1985/2., 12. p.

³⁴ Feljegyzés Demeter elvtárs részére, [KKI] 7310-29/80, Budapest, 1980. szeptember 24., Gáti Tamás; Feljegyzés Dévényi elvtársnőnek, MM Képzőművészeti osztály, [KKI] 7310-31/80, Budapest, 1980. szeptember 30., Gáti Tamás.

³⁵ MNL OL XIX-J-1-k-Finnország-1652-3-1980-37d, A kulturális és Tudományos Központ megnyitása és jelenlegi helyzete, Helsinki, 1980. december 3., Gáti Tamás. Saját zongorát végül 1982-ben sikerült beszerezni.

³⁶ Feljegyzés Demeter elvtárs részére, [KKI] 7310-29/80, Budapest, 1980. szeptember 24., Gáti Tamás.

Az első munkatársak kiválasztása

A magyar állami és pártvezetőkben a hetvenes évekre mindinkább tudatosult, hogy a párthűség önmagában nem elegendő a speciális szaktudást igénylő feladatok megfelelő színvonalú elvégzéséhez, például a hatékony diplomáciai vagy éppen kultúrdiplomáciai munkához. A magyar kulturális diplomácia történetét áttekintő kutatás hiányában egyelőre nem ismerjük a Kádár-korszak káderpolitikáját a külföldi intézetek esetében. A Helsinkiben fellelt iratanyag alapján annyi mindenestre megállapítható, hogy a külföldi kulturális propaganda területén hasonló problémákat azonosítottak, mint a Külügyminisztérium személyi állományánál.³⁷ A Művelődési Minisztériumban (MM) a külföldi intézetek fejlesztéséről készített 1983-as koncepció megállapította, hogy a célországokban, azaz a „terepen” dolgozó munkatársak esetenként alkalmatlanok, hogy a teljes intézeti állományban összesen egy személy rendelkezik doktori fokozattal, hogy még a tudományos profilra törekvő Collegium Hungaricumokba sem sikerült a helyi értelmiség megnyerésére alkalmas, „tekintélyes” személyiségeket küldeni. Ugyanez a dokumentum kiemelte a „tudatos káderpolitika” fontosságát, szorgalmazva a tervszerű utánpótlás és a speciális képzés kialakítását – valamint az intézetek „káderiskola” funkció-

³⁷ A nemzetközi kapcsolatok kiemelt területnek számítottak, ezért a Külügyminisztérium közvetlenül az MSZMP KB irányítása és ellenőrzése alatt működött, a minisztérium hazai és külföldi személyi állományának közel 90%-a párttag volt, közép- és felsővezetői valamilyen pártfunkciót is betöltöttek. SÁRINGER János (főszerk.): *Iratok a Magyar Külügyminisztérium történetéhez 1985–1993*, I., Balassi Kiadó, Budapest, 2014, 19. p. A Kádár-korszakban nem volt evidencia, hogy a diplomaták felsőfokú végzettséggel vagy akár megfelelő nyelvismerettel rendelkezzenek. A külpolitika irányítói egyfelől tisztában voltak vele, hogy törekedni kellene a szakmai szempontok határozottabb érvényesítésére, másfelől a feltétlen politikai megbízhatóság kritériuma sem csorbulhatott. A Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium hírszerzési részlege gondoskodott róla, hogy a nyugati országokban dolgozó diplomaták több mint negyede a belügyi hírszerzés, egytizede a katonai hírszerzés fedésben dolgozó tagja legyen. A KÜM állományában az ún. titkos munkatársak – a BM számára hírszerző tevékenységet folytató hálózati személyek – arányát az újabb kutatások közel 70%-ra teszik. A szakember-utánpótlást a hetvenes évek második felében többek között munkásfiatalok ösztöndíjas képzésével igyekeztek segíteni a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen 1963-ban létesített nemzetközi kapcsolatok szakon. Emellett továbbra is kipróbált pártaktivistákat irányítottak diplomata pályára, számukra kétéves külügyi tanfolyamot szerveztek. A moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Intézetébe, szovjet Diplomáciai Akadémiára csak az MSZMP KB Külügyi Osztálya által körültekintően „lekáderezett” jelöltek juthattak ki, ez volt az elit diplomataképző. A külügyminisztériumi „káderfejlesztési” elképzelésekről és ezek felemás megvalósulásáról BARÁTH-GECSÉNYI: *i.m.*, 61–85. p. A hetvenes években megkezdett külügyi „generációváltásról” és annak szakmai vonatkozásairól Soós Viktor Attila – Hornyák Máté János (szerk.): *Iratok a Külügyminisztérium történetéhez 1951–1984*, III., Magyar Napló, Budapest, 2020., 24–26. p.

ját.³⁸ Ez alatt egyfelől bizonyára a kulturális és tudománydiplomáciai feladatokra kiképzendő fiatal munkatársak szakirányú felkészítését értették, ami az intézetekben végzett gyakorlatot is magában foglalta. Másfelől az MSZMP KB 1973-ban felhatalmazta a Belügyminisztérium (BM) hírszerzési részlegét, a III/I. Csoportfőnökséget, hogy a Külügyminisztérium és a külképviseletek után a Kulturális Kapcsolatok Intézetébe és az irányítása alá tartozó külföldi intézetekbe is fedett hírszerző tiszteket telepítsen. A diplomáciai fedésben dolgozó hírszerzők között megjelentek a kifejezetten kultúrdiplomáciai területre küldött hálózati személyek is. Ennek fényében az intézetekben megvalósítandó „káderiskola” ilyen munkatársak kiképzésére is utalhatott.³⁹ A hírszerző szervek térnyerésével párhuzamosan legnagyobb hiányt a közgazdasági végzettségű vagy „kulturális kérdésekben járatos”, és egyben politikailag is megbízható munkatársakból tapasztaltak.⁴⁰

A korabeli szakmai és politikai feltételeknek megfelelő káderekből tehát hiány mutatkozott a tartós kiküldetésben dolgozók között. A döntéshozóknak mérlegelniük kellett, hogy egy-egy állomáshely és munkakör esetében mely szempont élvezzen prioritást, a többi elvárható képességtől pedig szükségszerűen eltekintettek. A helsinki intézet első igazgatója, Gáti Tamás sem felelt meg a „klasszikus” kulturális diplomáciai felkészültséget tekintve a szakmaiság kritériumainak, ugyanis a feladatra történt kiválasztása előtt kulturális területen nem dolgozott. Rónai Rudolf még nagykövetként figyelt fel Gátira, aki a helsinki Kereskedelmi Kirendeltségen kereskedelmi titkárként volt tartós kiküldetésben, és korábbi finnországi mérnöki tanulmányai miatt jól beszélt finnül.⁴¹ Az igazgató személyének kiválasztásánál tehát a kulturá-

³⁸ MNL OL XIX-I-9-4-7t-71713-1983-31d, Előterjesztés a Nemzetközi Kulturális Kapcsolatok Tanácsa elé, javaslat a külföldi magyar kulturális intézetek tevékenységének továbbfejlesztésére, [Budapest], 1983. november, Demeter Sándor főv.

³⁹ A külföldi intézetekbe telepített fedett hírszerzői tevékenységet egyelőre alig ismerjük. A korábbi évtizedek vonatkozásában L.: CSORBA: *A római magyar követ jelenti...*, UJVÁRY Gábor: *Bécs és a magyar kulturális külpolitika. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében II.*, Ráció Kiadó, Budapest, 2017, valamint FIZIKER Róbert: Isten hozta őrnagy úr (illetve százados elvtárs)! A történész és az állambiztonság, *Levéltári Szemle*, 2013/2., 35–45. p. A KKI-be telepített titkos munkatársak számáról, az általuk betöltött pozíciókról a kérdéses időszakban L.: ÁBTL 3.1.5. O-18100/1, a Kulturális Kapcsolatok Intézetének objektumdossziéja.

⁴⁰ BARÁTH-GECSÉNYI: *i.m.*, 72–73. p.

⁴¹ Gáti Tamás a budapesti Műszaki Egyetemen kezdte gépészmérnöki tanulmányait, amit 1963–1967 között állami ösztöndíjasként Helsinkiben, a Műszaki Főiskolán fejezett be papíripari mérnöki diplomát szerezve. Finnországból hazatérve a Könnyűipari Beruházó Vállalatnál helyezkedett el, két finn technológiával felszerelt papíripari gyár felépítésénél és beindításánál vették hasznát speciális szaktudásának. Emellett rendszeresen tolmácsolt magas rangú vezetők és hivatalos delegációk számára. 1972–1976 között ismét Finnországban dolgozott a gépipari exportért felelős követségi kereskedelmi titkárként, legnagyobb eredménye a finn erőműépítésekhez kapcsolódó gépészeti tenderek elnyerése volt. Az intézetigazgatói kiküldetés (1980–1987) után Gáti

lis szervezési tapasztalat hiánya nem volt annyira fontos szempont, mint az intézet másik feladatkörének – a műszaki-technológiai információszerzésnek – megfelelő mérnöki végzettség. A magyar kulturális diplomácia működési mechanizmusába Gáti 1979 őszétől nyert bepillantást, amikor Rónai felvette maga mellé tanácsadónak a Kulturális Kapcsolatok Intézetébe, és megbízta a helsinki intézet létrehozásához kapcsolódó feladatokkal, valamint december-től delegálta a finn-magyar kulturális vegyesbizottság magyar albizottságába. Ilyen előzmények után Rónai a KKI elnökeként 1980. május 19-i hatállyal kinevezte Gáti Tamást az akkor még csupán virtuálisan létező intézet igazgatójának, így a finn-magyar kulturális vegyesbizottság júliusi finnországi ülésén már kinevezett intézetigazgatóként vehetett részt.⁴² Az igazgatói posztra történő kiválasztási és jóváhagyási folyamatot nem ismerjük, azonban a korabeli iratokból és a visszaemlékezésekből annyi egyértelműen kiderül, hogy Gáti kinevezését Rónai ambicionálta, és akaratát a helsinki magyar nagykövettel szemben is keresztül tudta vinni.

A helsinki intézet megnyitásának közeledtével az ingatlan elhúzódo átadása, utolsó napokra maradt berendezése, felszerelése mellett a leendő munkatársak kiválasztása és felvétele is egyre sürgetőbbé vált. A KKI májusi pénzügyi tervezete még csupán egy teljes állású és három részmunkaidős munkatárssal számolt, de ahogy múltak a hónapok, ennél nagyobb létszámigények kezdtek feltűnni az iratokban. Viszont a státuszok betöltése egyre késett. Csak október közepén történt az első érdemi fejlemény, amikor kiderült, hogy a Bukaresti Magyar Kultúra Házát a román fél által támasztott akadályok miatt egyelőre mégsem sikerül megnyitni, így az eredetileg bukaresti külszolgálatra kijelölt Szépe Jánost át lehetett irányítani Helsinkibe a gondnoki-beszerzői feladatok ellátására. Felesége, Szépe Jánosné – Sára – november elejétől lett az intézet gazdasági felelőse, évente újítandó, heti 30 órás munkaszerződéssel.⁴³ A többi státuszt helyi alkalmazottakkal kívánták betölteni, de közülük csupán Pavla Toiviainen félállású takarítónő állt munkába november közepétől. Te-

---

az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályán dolgozott, majd a rendszerváltást követően a bankszférában, illetve máig működő saját finn-magyar kereskedelmi céget is alapított. Az 1989-ben alapított Magyar-Finn Társaság egyik első alelnöke, több finn állami kitüntetés birtokosa. Megjegyzendő, hogy bár a korabeli iratokban rendszeresen doktori titulust tulajdonítanak neki, tudományos fokozatot nem szerzett. GÁTI, Tamás: Unkarin kulttuurin ja tieteen tiedotuskeskus aloittaa [Megnyílik a Magyar Kulturális és Tudományos Tájékoztatási Központ], *Suomi-Unkari* 1980. 16. szám, 27–28. p.; NILLES, Tytti: Kulttuurikeskuksen viisi vuotta [A kulturális központ öt éve], *Suomi-Unkari* 1985/4., 1. p.; SUOMINEN, Riitta: Mitä kuuluu -sarjassa haastateltavana Tamás Gáti [Gáti Tamás a „Mi újság?” interjúorozatban], *Suomi-Unkari* 2003/4., 3. p., valamint interjú Gáti Tamással, Helsinki, 2019. december 3.

⁴² MNL OL XIX-J-1-k-Finnország-1652-3-1980-37d, KKI átirat Szőke György főov. részére, KÜM VI. Ter. Főo., t. n., Budapest, 1980. május 27., Rácz Pálné személyzeti és oktatási ov.

⁴³ Feljegyzés Rácz Pálné elvtársnőnek, [KKI] 7310-45/80, Budapest, 1980. október 21., Gáti Tamás. A házaspár 1986 augusztusáig látta el e két munkakört.

hát az intézet humánerőforrásai az ünnepélyes megnyitás pillanatában még meglehetősen hiányosak voltak: az igazgató mellett egyelőre csupán a gondnok, a gazdasági munkatárs és a takarítónő felvétele történt meg.

Az intézet hatékony működése szempontjából az elsőként betöltött technikai-kisegítő munkaköröknél természetesen jóval fontosabb volt, hogy megfelelő művészeti és tudományos szervezőmunkát végző kollégákat sikerüljön találni. Az alkalmassági kritériumokat Gáti egy mondatba sűrítve határozta meg felettesei számára: „Az adminisztratív és funkcionális munkatársi feladatok ellátásának szervezése a tevékenység bővítésének mértékében továbbra is a mindkét nyelvet használó és politikailag is megbízható helyi erővel történő kibővítésével látszik célszerűnek.”⁴⁴ A választás két huszoneves pályakezdőre esett, akik rokoni kapcsolat, illetve eseti megbízások révén már korábban a nagykövetség látókörébe kerültek. Huotari Olga⁴⁵ néhány nappal az intézet megnyitása után, december elején kapott félállású munkaszerződést, elsősorban fordítói, szervezői és könyvtárosi feladatok ellátására. Kiválasztásában nyilván szerepet játszott, hogy anyósa, Huotari Magda a helsinki magyar követségen dolgozott helyi alkalmazottként, míg apósa, Tauno Huotari a nagykövetség fontos személyes kapcsolata volt a finn baloldalhoz és a Finn–Magyar Társasághoz. Huotari Olga munkaviszonya 1981-ben lett heti 30 órás. Gáti a kezdeti optimista hangulatban 1981-től egy teljes vagy akár másfél titkárnői státusszal és ezen kívül még egy teljes munkaidős kulturális szervező felvételével számolt.⁴⁶ E tervekből egyelőre Marjatta Manni-Hämäläinen felvétele valósulhatott meg szervezőtitkári munkakörbe 1981 februárjától, heti 30 órás, határozott idejű munkaszerződéssel. Státusza 1982 tavaszán vált teljes munkaidőssé.⁴⁷

⁴⁴ MNL OL XIX-J-1-k-Finnország-1652-3-1980-37d, A kulturális és Tudományos Központ megnyitása és jelenlegi helyzete, Helsinki, 1980. december 3., Gáti Tamás.

⁴⁵ Huotari (szül. Neumann) Olga magyar és német szakon végzett Debrecenben, majd finn férje révén hivatalos engedéllyel, ún. konzuli útlevelesként költözött Finnországba 1977-ben. Munkába állásakor éppen a Helsinki Egyetemen tanult, emellett gépirói és finn–magyar fordítói vizsgával rendelkezett. Az intézet leghosszabb ideig alkalmazott munkatársaként 2016-os nyugdíjba vonulásáig programszervezői munkakörben dolgozott. Érdeklődési köre elsősorban az irodalom, azon belül a színháztudomány, később a prózafordítás.

⁴⁶ Feljegyzés Demeter elvtárs részére, a Helsinki Kulturális és Tudományos Központ személyi állománya, ikt. n., Budapest, 1980. december 15., Gáti Tamás.

⁴⁷ Marjatta Manni-Hämäläinen finn nyelv és irodalom szakon tanult a Helsinki Egyetemen, emellett alkalmi fordítási és tolmácsolási feladatokat végzett többek között a nagykövetségnek. Nyelvtudását egyetemi tanulmányai alatt hathónapos magyarországi államközi ösztöndíj segítségével fejleszthette. Az intézeti munkában is hasznosnak bizonyult speciális érdeklődési köre: felvétele előtt egyetemi és munkásfőiskolai filmklubok szervezésében vett részt. 1986-tól a Finn–Magyar Társaság alkalmazásában dolgozik.

Az új munkatársak felvételi iratanyagában tetten érhető, hogy a szakirányú felkészültséget hangsúlyozó minisztériumi elvi állásfoglalások a szocialista államigazgatásban nem feltétlenül voltak szinkronban a napi rutinnal. Feltűnő, hogy Gáti a budapesti felügyeleti szerv felé a helyi alkalmazottak kiválasztását illetően kizárólag a politikai-ideológiai megbízhatóságot emelte ki, míg a szakmai alkalmasságról nem történt említés: „Az eddigi felvételek a Finn Kommunista Párt ajánlásai alapján, Matusek nagykövet et. [elvtárs] egyeztetésével történtek és történnek a jövőben is.”⁴⁸ Illetve máshol: „A Nagykövetség kulturális titkára által [...] ajánlott elvtársnő alkalmazását finn testvérpártunk vezetői is javasolták.”⁴⁹ A helyi alkalmazottakat a finn jogszabályok szerint alkalmazták, a béreket a finn közalkalmazottak fizetési kategóriái szerint adták meg, az évenkénti fizetésemelést (inflációkövető indexálást) és egyéb kedvezményeket a finn állami hivatalnokok kollektív szerződésének megfelelően rögzítették. A munkaszerződések elkészítésekor a nagykövetség szerződéseit szolgálták mintaként. Az első két „szervezői-titkári” szerződésben a munkakört és a feladatokat az alakulóban levő intézeti profilra hivatkozva még csak előzetesen, általánosságban határozták meg: az intézetvezető irányításával 1) különböző rendezvények (kiállítások, előadások, koncertek, filmvetítések stb.) tervezése és megrendezése; 2) a kulturális cserével kapcsolatos levelezés; 3) fordítási és tolmácsolási feladatok; 4) tájékoztató anyagok készítése, valamint 5) felvilágosítás Magyarországra vonatkozó érdeklődés esetén. A gyakorlatban Huotari Olga felelt a zenei és színházi programokért, valamint az intézeti könyvtárért és a magyarra fordításért, Marjatta Manni-Hämäläinenhez tartoztak a kiállítások, irodalmi és ismeretterjesztő programok, valamint a filmek és a finnre fordítás. Az 1981 elejére kialakult munkatársi létszám és a státuszokhoz tartozó munkakörök – kisebb változásoktól eltekintve – a későbbi évtizedekben is jellemzőek maradtak.

Az intézet ünnepélyes megnyitása

Az előkészületek 1980 szeptemberére olyan fázisba értek, hogy a hónap közepén Gáti Tamás immár az ünnepélyes megnyitó részleteinek tisztázására érkezett Helsinkibe. A nagykövetséggel, a Finn–Magyar Társasággal és Jaakko Numminen oktatási államtitkárral, a Kulturális Vegyesbizottság finn albizottságának elnökével egyeztetve kialakult az intézet megnyitása – és egyúttal az FMT fennállásának 30. évfordulója – alkalmából rendezett háromnapos

⁴⁸ Feljegyzés Demeter elvtárs részére, a Helsinki Kulturális és Tudományos Központ személyi állománya, ikt. n., Budapest, 1980. december 15., Gáti Tamás.

⁴⁹ Tárgy nélküli feljegyzés Demeter Sándor főov. részére, [MKTK] 1981/17, Helsinki, 1981.február 11., Gáti Tamás ig.

ünnepi programterv.⁵⁰ A megnyitás napját november 21-re tűzték ki, ami a kivitelező által ígért november 11-i levonulás fényében merész vállalás volt.

A Pozsgay Imre művelődési miniszter vezetésével érkező magyar kormánydelegáció⁵¹ november 20-án, csütörtökön a tervek szerint az FMT által adott vacsorán vett volna részt a Hotel Presidentiben, de végül magasabb protokolláris szinten valósult meg a delegáció fogadása: Kalevi Kivistö oktatási miniszter adott vacsorát a kormányzati reprezentációra szolgáló Smolnában. Másnap délelőtt sajtóértekezlettel kezdődött a nap az intézetben, amin az országos sajtósztrájk miatt csak a közszolgálati rádió képviselői jelentek meg. 11 órakor vette kezdetét az ünnepélyes megnyitó Pozsgay Imre, Jaakko Numminen, Heikki Koski, Matussek Tivadar és Gáti Tamás üdvözlő beszédeivel, a magyar delegációval érkezett művészek zenei betéjtjével és koktélpartival. A megnyitó ünnepségre az FMT vezetősége, a Finn Oktatási Minisztérium és Külügyminisztérium vezetői, a Kulturális Vegyesbizottság finn albizottsága, Helsinki főpolgármestere és helyettesei, a Finn Akadémia és a Helsinki Egyetem képviselői, a finn közszolgálati televízió és rádió elnöksége, a Finn Kommunista Párt, a Fémmunkás Szakszervezet és a Munkás Takarékpénztár vezetői, valamint a finn–magyar kulturális kapcsolatok néhány kulcsembere, összesen kilencven fő kapott meghívást. A finn kormányt Kalevi Kivistö képviselte, mellette Numminen kívül Matti Tuovinen külügyi államtitkár és Taisto Heikkilä munkaügyi államtitkár voltak a legmagasabb rangú finn vendégek. Délután a fennállásának 30. évét ünneplő FMT fogadta a háromórásra nyúló jubileumi gratulációkat az intézetben, majd intézeti kamarazenei koncert és az FMT által adott vacsora zárta a napot.⁵²

A következő két nap igazából már nem az intézetnyitásról, hanem a 30 éves FMT és általában a finn–magyar kulturális kapcsolatok ünnepléséről szólt. November 22-én délelőtt a finn rádió az új székházából közvetítette egyenes adásban az FMT tagszervezetei által szervezett, Magyarországról

⁵⁰ MNL OL XIX-J-1-k-Finnország-1652-1980-37d, Útjelentés a Helsinki Intézet megnyitásának előkészítő tárgyalásairól 1980. szeptember 15–19. között, Budapest, 1980. szeptember 24., Gáti Tamás.

⁵¹ Tagjai többek között Nagy János külügyi államtitkár, a Kulturális Vegyesbizottság magyar albizottságának elnöke, Kovács Béla, a HN Országos Tanácsának titkára és az Országos béketanács főtítkára, Demeter Sándor, az MM főosztályvezetője, Nádor György, az Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének vezetője, a filmes szakmát képviselő Szabó B. István főigazgató és Zsombolyai János rendező, valamint „további vezető kultúrpolitikai személyiségek”. Pozsgay vendéglátója hivatalosan Kivistö oktatási miniszter volt.

⁵² Az intézeti és minisztériumi iratok nem említik a fellépő művészek nevét, a *Film Színház Muzsika* helyszíni beszámolója szerint Perényi Eszter hegedűművész, Kukely Júlia opera-énekesnő, Korondy György operaénekes és Baranyay László zongoraművész adtak „rövid nyitókoncertet”. [BALÓ]: A Vámmentes házasság Helsinkiben. A finn–magyar barátság jegyében, *Film Színház Muzsika* 1980/2., 678. p. Az esti intézeti koncertet is minden bizonnyal ők adták.

szóló vetélkedő utolsó fordulóját. Délután Urho Kekkonen köztársasági elnök jelenlétében mutatták be az elegáns Bristol filmszínházban az első finn-magyar koprodukcióban készült játékfilmet, Zsombolyai János *Vámmentes házasság* című alkotását. A bemutató előtt köszöntőt mondott Kalevi Kivistö és Pozsgay Imre, valamint bemutatták a film jelen lévő készítőit.⁵³ Ez a nap is zenével, a Mákvirág együttes koncertjével zárult a Helsinkivel szomszédos Espoo városában. A magyar delegáció több tagja november 23-án is részt vett az ünnepi programokon. Délelőtt az FMT elnöksége két és fél órás ünnepi ülését tartott, ahol Jaakko Numminen kapcsolattörténeti előadása után a társaság 17 arany és 114 ezüst érdemjelét is átadták. A Presidentti szállodában elköltött száz fős ebédet követően az FMT háromórás „főünnepségére” a Helsinki Egyetem dísztermében került sor Heikki Koski üdvözlő szavaival, Kivistö és Pozsgay beszédeivel, a két államfő üdvözetének felolvasásával, magyar szólisták és a Mákvirág együttes zenei betéteivel, végül az FMT Antero Koski által alapított Piroska-néptáncsoportjának bemutatójával. A napot a magyar nagykövetségen adott fogadás zárta.⁵⁴

A kulturális export korabeli gyakorlatát követve a zenészek, operaénekesek és a Mákvirág együttes kiutaztatását a KKI Művészeti Főosztálya a Nemzetközi Koncertigazgatóságtól (más néven: Interkoncert) rendelte meg. Az intézet első, megnyitásra időzített kiállítása Banga Ferenc grafikai tárlata volt, amit a KKI a Művelődési Minisztérium Képzőművészeti Osztályával együtt szervezett.⁵⁵ Az intézet finnországi beharangozása szempontjából kétségkívül szerencsétlen körülmény volt az egy hete tartó finn sajtósztrájk, ami miatt csupán a Finn Rádió és Televízió számolt be a megnyitóról, viszont az intézetnyitás összekapcsolása az erős politikai és társadalmi beágyazottságú FMT kerek évfordulójával hasznos szinergiát jelentett: a finn-magyar kapcsolatokban érdekelt személyeket így könnyebb volt bevonni, jobban lehetett mozgósítani. Mivel az ünnepi köszöntőkben nyilván mindkét aktuális eseményről megemlékeztek, a közös ünneplés mind az intézetnek, mind az FMT-nek nagyobb láthatóságot, több figyelmet biztosított.⁵⁶

⁵³ *Uo.* A film fogadtatásáról STÅLHAMMAR, Leo: Tullivapaa avioliitto kummassakin maassa [Vámmentes házasság mindkét országban], *Suomi-Unkari*, 1989/1., 9. p.

⁵⁴ MNL OL XIX-J-1-k-Finnország-1652-3-1980-37d, A Kulturális és Tudományos Központ megnyitása és jelenlegi helyzete, Helsinki, 1980. december 3., Gáti Tamás.

⁵⁵ Feljegyzés Demeter elvtárs részére, [KKI] 7310-29/80, Budapest, 1980. szeptember 24., Gáti Tamás.

⁵⁶ MNL OL XIX-J-1-j-Finnország-006753-1980-53d, Jelentés a Minisztertanácsnak a Finnországban tett látogatásról, Budapest, 1980. november 25., Pozsgay Imre. A kettős ünnepségsorozatról természetesen az FMT lapja is részletesen beszámolt, L.: *Suomi-Unkari*, 1981/1., 1-2., 6-7. és 9-10. p.

Összefoglalás és kitekintés: az intézetalapítás okai és következményei

A helsinki Magyar Kulturális és Tudományos Központ megnyitását több tényező egymást erősítő hatása tette lehetővé. Ezek részben történelmi távlatban vizsgálható jelenségek, részben aktuálpolitikai célkitűzések voltak. A tágabb összefüggésekből logikusan következő okok mellett fontos szerepet kaptak bizonyos személyes, szubjektív szándékok is. Az alábbiakban azokat a legfontosabb szempontokat vesszük számba, amelyek az intézetalapításról szóló döntés megszületéséhez vezettek:

1) A jelentős földrajzi távolság ellenére a két nemzet véleményformáló személyiségei a 19. századtól kezdve a nyelvrokonságnak köszönhetően kiemelt fontosságot tulajdonítottak a finn–magyar kulturális kapcsolatok fejlesztésének. Munkásságuk nyomán az egymás iránti érdeklődés a társadalom egyre szélesebb köreiben vált számottevővé. 2) Az első világháború után mindkét állam vezetői felismerték a kölcsönös szimpátiában rejlő potenciális lehetőséget: a szuverenitását elnyert Finnország és a trianoni veszteségekből ocsúdó Magyarország egyaránt szövetségeseket keresett a nemzetközi feszültségektől terhes, megosztott Európában. E törekvés egyik kézzelfogható eredményeként írta alá a három „finnugor állam” a kulturális együttműködési egyezményeket 1937-ben. Az államilag is támogatott kulturális együttműködés kiszélesedett, gazdagabbá vált. 3) Bár a második világháború után a sztálinizmus útjára lépő Magyarország és a parlamentáris berendezkedését féltő Finnország vezetői nem törekedtek szoros kapcsolattartásra, a finnek és a magyarok körében általános maradt a nyelvrokonságon alapuló kölcsönös szimpátia. 4) Részben ezekre az előzményekre alapozva, de kifejezetten saját politikai céljai érdekében kezdett nemzetközi összehasonlításban is egyedülállóan szoros együttműködés kialakításába a hatvanas-hetvenes évek két meghatározó politikusa, Urho Kekkonen és Kádár János. Számos szimbolikus és gyakorlati gesztus révén a két eltérő társadalmi berendezkedésű állam kölcsönösen előnyös együttműködését hangsúlyozták, amit a hidegháború időszakában a békés egymás mellett élés példajaként, az enyhülési folyamatot támogató fontos nemzetközi tényezőként igyekeztek bemutatni. 5) Az állami szinten is támogatott közeledés a kultúra területén különösen látványos eredményeket hozott. Az 1959-ben megkötött újabb kulturális egyezmény, a tudományos, művészeti és oktatási intézmények, illetve szervezetek közötti közvetlen együttműködések menedzselése, koordinálása egyre több feladattal járt. A felsorolt szempontok alapján érthető és logikus lépésnek tekinthető a helsinki intézet megnyitása.

Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy Magyarország a hetvenes évek végén még csak kilenc külföldi intézetet tartott fenn, ezek működtetése számos problémával járt, ezért átszervezésük éppen folyamatban volt. Mindenekelőtt a szomszédos államokban és a fontosabb nyugati fővárosok-

ban terveztek újabb intézetnyitásokat, de az egyre súlyosabb deficittel küzdő államháztartás, a napirenden levő megszorító intézkedések nem kedveztek az intézethálózat jelentős többletkiadásokkal járó bővítésének, az efféle drága presztízsberruházásoknak. Úgy gondolom, e hátráltató tényezők ellenében volt fontos szerepe néhány „szerencsés véletlennek” a pozitív döntés megszületésében, olyan személyes elköteleződéseknek, amelyek negligálták a jogosan felmerülő költségvetési fenntartásokat, és felülírták a korabeli kultúrdiplomáciai prioritásokat annak érdekében, hogy éppen Helsinkiben nyílthasson egy új intézet. Ezek az intézetalapítást segítő aktuális körülmények a következők voltak: 6) Rónai Rudolf már finnországi nagykövetségként is személyesen ambicionálta a helsinki intézetnyitást, majd a külföldi intézeteket felügyelő Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnökeként kulcspozícióba került e terv kezdeményezése és kivitelezése szempontjából. 7) Fontos volt a finn elvtársak támogatása, akik megfelelő ingatlan és hosszútávú hitel jól időzített felajánlásával segítettek azt a látszatot kelteni, hogy kivételesen kedvező lehetőség kínálkozik az intézetnyitásra. 8) Bár konkrét adatot erre vonatkozóan nem találtam, a korabeli viszonyok között bizonyára szükség volt még arra a kedvező pillanatra is, amikor maga Kádár János áldását adta a tervre.

Az alapításhoz vezető okokhoz képest jóval nehezebb egzakt módon számba venni az intézetnyitás következményeit, hiszen a történelemnek nincs módja összevetni az elmúlt negyven év finn-magyar kulturális kapcsolatainak alakulását azzal az alternatív, fiktív történettel, amely a helsinki intézet nélkül játszódott volna le. Intézettörténeti kutatásaim alapján a Magyar Kulturális és Tudományos Központ fennállása alatt nagyságrendileg ötezer finnországi kulturális esemény létrehozásában vett részt. Az is kijelenthető, hogy ezeknek az eseményeknek igen jelentős része nem valósulhatott volna meg az intézet közreműködése nélkül. Ugyanakkor nem állítható, hogy az intézet nélkül ötezerrel kevesebb hasonló program jött volna létre, hiszen a két nép egymás iránti érdeklődése, a hagyományosan szoros tudományos és művészeti kapcsolatok már az intézetalapítás előtt is számtalan értékes eredménnyel büszkélkedhettek, és ez a gazdag hagyomány minden bizonnyal folytatódott volna az intézet nélkül is. Ilyen értelemben az intézet „csak” a kedvező körülményekben rejlő lehetőségek egyik katalizátoraként, koordináló, közreműködő, kezdeményező ágenseként jelent meg a kulturális együttműködés területén.

Az mindenesetre elvitathatatlan, hogy az országaink közötti kulturális kapcsolatok fejlesztése szempontjából az 1980-as intézetalapítás volt a magyar állam egyik legfontosabb, legnagyobb hatású lépése. Az elmúlt negyven éven végigtekintve az is bizonyos, hogy az intézet szerepe és jelentősége idővel egyre meghatározóbbá vált. Az államközi kulturális munkatervek hatályának lejártát követően, a másik ország állampolgárai számára dedikált állami ösztöndíjak megszüntetése és a kölcsönösen biztosított egyetemi vendégoktatói

státuszok felszámolása óta hovatovább a helsinki intézet – és budapesti „testvérintézménye”, a FinnAgora – maradt a finn–magyar kulturális kapcsolatok ösztönzésének egyetlen állami eszköze. A nemrégiben új elnevezést kapott helsinki Magyar Kulturális Intézet ebben a változó nemzetközi térben igyekszik folyamatosan megújítani tevékenységét, hogy továbbra is a lehető leghatékonyabban szolgálhassa a két nyelvrokon nemzet kulturális párbeszédét.